

теріїв шляхом покладення в основу політичної та правової системи прав людини¹, яка поєднує у своїй активності власну суб'єктивність та об'єктивність навколишнього соціального світу, виразником якої є передусім норми поведінки. Саме у цьому полягає один із найвагоміших аргументів на користь пріоритетного розгляду проблем теорії права як більш наближеної до дослідження природи соціуму перед викладенням власне питань теорії держави, яка за таких умов набуває вигляду правової теорії держави.

Надійшла до редколегії 20.09.04

В. Смородинський, кандидат
юридичних наук (НЮА України)

Проблема систематизації функцій судової влади

Система функцій судової влади згідно зі змістом та напрямками судової діяльності містить у собі три групи функцій. Перша група (захист прав і свобод людини і громадянина, охорона конституційного ладу України) визначає спрямованість судового впливу, призначення судової діяльності. Друга група (правосуддя, судовий контроль, тлумачення Конституції та законів України Конституційним Судом України тощо) з урахуванням її самостійної значущості розглядається нами як похідна від першої, оскільки визначає легальну процедуру здійснення функцій першої групи. Третю групу складають функції, пов'язані із судовим управлінням.

Захист прав і свобод людини і громадянина в демократичній державі є, на нашу думку, провідною функцією судової влади, оскільки інші функції (правосуддя, судовий контроль, у тому числі конституційний) мають сенс передусім у розрізі здійснення саме цієї функції. У ст. 3 Конституції України проголошено, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Порівняльний аналіз положень ст.ст. 3 та 55 Конституції України (про захист прав і свобод людини і громадянина судом) дає можливість зробити низку висновків.

¹ На соціальній природі прав людини обґрунтовано наполягає П. М. Рабінювич (див.: *Рабінювич П.* Права людини: діалектика універсалізації та урізноманітнення змісту й меж // *Вісник Академії правових наук України.* – 2002. – № 3. – С. 5).

По-перше, саме захист прав і свобод людини і громадянина, членів соціуму є змістом і основним напрямком діяльності судових органів, а відтак, стрижневою, провідною функцією судової влади в Україні.

По-друге, ця функція дозволяє обґрунтовано вважати характер впливу судової системи на суспільні відносини владним. Саме в ній на конституційному (вищому легальному) рівні виявляється одна з найважливіших властивостей судової влади — системність¹. Формальна системність проявляється тут у легалізації Конституцією єдності державної і судової діяльності, державної влади в цілому і судової влади як складового цього цілого. Аксиологічна (ціннісна) системність визначається єдиним для всіх гілок влади об'єктом захисту, легалізованим Конституцією України як «найвища соціальна цінність», з чого природно випливає безумовна цінність для суспільства і самого владного суб'єкта захисту — судової системи.

Крім того, з суб'єктивної сторони функція захисту прав і свобод людини і громадянина є за своїм змістом абсолютно *легітимною*, приймається суспільством повністю і беззастережно, оскільки має потенційну інструментальну цінність для кожної людини. Результатом цього суспільного схвалення, підтримання є *легітимація* і самої судової влади, яка безпосередньо здійснює цю функцію.

Таким чином, вищий (конституційний) рівень легальності судового захисту прав і свобод людини і громадянина збігається з його високою легітимністю. Виходить, що і сама судова влада в цьому разі є легальною і легітимною водночас (природно, за умови одночасної легальності і легітимності методів і способів здійснення). Але збіг легальності і легітимності судової влади є необхідною умовою її правового характеру, а правовий характер влади в умовах правової держави, задекларованої ст. 1 Конституції України, є необхідною умовою її існування. Отже, функція захисту прав і свобод людини і громадянина для самої судової влади в правовій державі є владоформуючою (органічною) функцією. На перший погляд, має місце деяка суперечність — влада здійснює функцію, яка її формує. Але саме в цьому і полягають органічна єдність, неподільність у правовій державі судової влади та її провідної функції — захисту прав і свобод людини і громадянина — як засобу і мети, форми та змісту.

¹ Див.: Смородинський В. С. Судова влада з об'єктивної сторони // Держава і право. — К., 2003. — Вип. 20. — С. 17.

Не менш важливе те, що висока легітимність зазначеної функції частково компенсує неоднозначне, у низці випадків негативне, найчастіше байдуже ставлення суспільства або його окремих частин до діяльності судової системи щодо здійснення другої основної функції — захисту конституційного ладу (розв'язання конфліктів переважно в публічно-правовій сфері). Невисокий рівень легітимності другої функції компенсується високою легітимністю першої, в результаті чого загальний рівень легітимності судової влади зберігається на досить високому рівні. Таким чином, функція захисту прав і свобод людини і громадянина виступає для судової влади як компенсаційна, владозакріплююча функція і знову ж органічна.

Для визначення складного змісту провідної функції судової влади необхідно розкрити саме поняття «прав і свобод людини і громадянина» як об'єкта захисту. П. Рабінович тлумачить права і свободи людини як «її певні можливості, необхідні для існування та розвитку у конкретно-історичних умовах»¹. Вони «об'єктивно зумовлюються досягнутим рівнем розвитку суспільства і мають бути загальними і рівними для всіх людей»². У цьому полягає спільність цих понять. Але при цьому вони не є тотожними. Відмінність понять «права» і «свободи» можна визначити за критерієм автономності здійснення та формами забезпечення. Права людини здійснюються, як правило, за наявності певних юридичних засобів, механізмів, реалізуються через визначену державною владою юридичну процедуру (наприклад, право на працю, на освіту, на соціальне забезпечення). Свободи людини можуть здійснюватися без встановлення спеціальної юридичної процедури (наприклад, свобода слова, вибору місця проживання)³. Свободи — це «права, що захищають волю людини формувати власні переконання, привселюдно виражати їх, вести приватне і сімейне життя без примусу і зазіхань з боку держави і діяти згідно з власним рішенням»⁴.

Гарантії прав і свобод людини П. Рабінович визначає як «такі явища, які сприяють здійсненню прав і свобод людини, забезпечу-

¹ Рабінович П. М. Права людини і громадянина у Конституції України (до інтерпретації вихідних конституційних положень). — Х., 1997. — С. 7.

² Там само.

³ Див.: Там само.

⁴ Лейбо Ю. И., Толстопятенко Г. П., Экштайн К. А. Научно-практический комментарий к главе 2 Конституции Российской Федерации «Права и свободы человека и гражданина» / Под ред. К. А. Экштайна. — М., 2000. — С. 24.

ють їх охорону й захист¹». Із зазначеного можна зробити висновок щодо відмінності понять «охорона» та «захист». І тут ми виходимо на необхідність вирішення одного із найзапекліших спорів між дослідниками судової влади: *чи є суд правоохоронним органом?*

Так, на думку І. Петрухіна, «з ідеєю правової держави не узгоджується покладання на суди завдань розкриття злочинів і викриття винних, так само як і завдань викорінювати злочинність», оскільки це є функціями «правоохоронних органів, а не суду²». Аналогічні судження висловлюють В. Ржевський і Н. Чепурнова, вказуючи на неприпустимість «розчинення» правоохоронної функції в судовій, «за своєю сутністю правозастосовній»³.

Іншої точки зору додержуються К. Гуценко і М. Ковальов, вважаючи, що суд є правоохоронним органом, причому основним⁴. Вони обґрунтовують свою концепцію тим, що «виключення суду з числа правоохоронних неминуче приведе до заперечення того, що вони уповноважені займатися охороною права», а це «елементарно суперечить широко визнаному положенню про те, що суд — кращий засіб захисту прав і свобод людини і громадянина»⁵. Правоохоронним органом називають суд також В. Тацій і Ю. Грошевой⁶.

Викладені підходи до правоохоронної функції суду можна звести до двох, що виключають один одного. Згідно з першим суд не є правоохоронним органом, оскільки правозахисна діяльність суду не є ідентичною спеціальній правоохоронній функції, що пов'язана з виявленням та усуненням правопорушень (розмежування правозахисної та правоохоронної судових функцій). Відповідно до другого підходу основу діяльності судової влади становить саме здійснення правоохоронної функції, змістом якої є захист (охорона) права, що здійснюється судовими органами (ідентичність правозахисної та правоохоронної судових функцій).

¹ Рабінович П. М. Вказ. праця. — С. 7.

² Петрухин И. А. Правовое государство и правосудие // Сов. государство и право. — 1991. — № 1. — С. 20–21.

³ Ржевский В. А., Чепурнова Н. М. Судебная власть в Российской Федерации: конституционные основы организации и деятельности. — М., 1998. — С. 81–82.

⁴ Див.: Гуценко К. Ф., Ковалев М. А. Правоохранительные органы / Под ред. К. Ф. Гуценко. — М., 1999. — С. 15.

⁵ Там само. — С. 16.

⁶ Конституційне право України / За ред. В. Я. Тація, В. Ф. Погорілка, Ю. М. Тодики. — К., 1999. — С. 288.

На нашу думку, суперечність зазначених позицій можна подолати, спираючись на поняття «права» і «свободи», що розкриті вище.

Оскільки права людини і громадянина реалізуються через визначену державною владою юридичну процедуру, то вони потребують судового захисту, перш за все у таких випадках: у разі примусового недопущення суб'єкта певного права до такої процедури державними органами або іншими особами; у разі зовнішньої деформації процедури під час її застосування (проходження) суб'єктом права — з такими ж наслідками; у разі відсутності позитивних для суб'єкта права наслідків проходження процедури; у разі такої початкової внутрішньої деформованості самої процедури, яка робить її нездатною забезпечити право, неможливим її застосування (проходження) суб'єктом права; у разі відсутності необхідної процедури взагалі, що робить об'єктивно неможливим реалізацію права суб'єктом.

У перших трьох випадках судова влада здійснюється щодо вже порушеного права визначеного конкретного суб'єкта шляхом його відновлення (наступний захист). В останніх двох суд шляхом примусового встановлення належної процедури здійснює забезпечення права невизначеного кола суб'єктів, охорону конституційно визначеного права людини від потенційної неможливості реалізації, порушення у майбутньому (попередній захист). Хоча реалізація свобод у більшості випадків не потребує додаткової юридичної процедури, але як наступний, так і попередній їх захист також необхідний, оскільки існує безліч ситуацій як об'єктивної неможливості їх здійснення, так і прямого порушення.

Цю позицію поділяє і П. Рабінович. На його думку, охорона прав і свобод людини здійснюється шляхом вжиття заходів щодо попередження, профілактики порушень прав і свобод людини, а захист — шляхом «відновлення порушеного правомірною стану, притягнення порушників до юридичної відповідальності»¹.

Таким чином, можна визначити два типи судового захисту прав і свобод людини і громадянина: захист порушеного суб'єктивного права, який здійснюється шляхом відновлення права (є змістом *правозахисної функції судової влади*); захист суб'єктивного права від імовірного порушення у майбутньому, який здійснюється шляхом

¹ Рабінович П. М. Вказ. праця. — С. 9.

забезпечення права, охорони від можливого порушення (є змістом *правоохоронної функції судової влади*). Обидва типи разом становлять єдину комплексну провідну функцію судової влади — захист прав і свобод людини і громадянина. І саме з огляду на це суд можна вважати як правозахисним, так і правоохоронним органом.

Функція захисту прав і свобод людини і громадянина реалізується судовою системою передусім шляхом здійснення функції *правосуддя*. В цьому аспекті правосуддя може бути визначене як легальна процедура здійснення органами судової влади функції захисту прав і свобод людини і громадянина шляхом розгляду і *остаточного* вирішення в процесуальному порядку справ судової юрисдикції відповідно до Конституції та законів України. З цього визначення випливає *владний характер* функції правосуддя. Її *легальність* полягає в тому, що вона здійснюється виключно судом, тільки в специфічній процесуальній формі, визначеній законом, у суворій відповідності з нормами Конституції та законів України. *Легітимність* правосуддя визначається легітимним характером її призначення — захистом прав і свобод людини і громадянина.

Другою функцією судової влади, яка також визначає спрямованість судового впливу, призначення судової діяльності, є *охорона конституційного ладу України*. За В. Погорілком, «конституційний лад України являє собою систему суспільних відносин, передбачених і гарантованих Конституцією і законами України, прийнятими на її основі і у відповідності з нею»¹. М. Чудаков визначає конституційний лад як «державно-правову реальність, яку створюють правові норми та врегульовані ними суспільні відносини у найважливіших сферах життя даної держави»². До структури конституційного ладу він відносить чотири підсистеми: політичну, економічну, соціальну та духовно-культурну структури суспільства і держави. В. Кабишев під конституційним ладом розуміє передусім систему «конституційних відносин як предмета конституційного регулювання, а також і конституційні норми, що регулюють і закріплюють існуючий соціальний устрій»³. З огляду на наведене можна сформулювати два поняття судової охорони конституційного ладу — в широкому та вузькому розумінні.

¹ Конституційне право України. — С. 63.

² Чудаков М. Ф. Конституционное (государственное) право зарубежных стран: Курс лекций. — Минск, 1998. — С. 67.

³ Научно-практический комментарий к Конституции Российской Федерации / Отв. ред. В. В. Лазарев. — М., 2001. — С. 103.

У широкому розумінні судова охорона конституційного ладу України може бути визначена як функція судової влади, змістом якої є охорона політичної, економічної, соціальної та духовно-культурної структур суспільства і держави від протиправних зазіхань, розв'язання конфліктів у цих сферах. У цьому розумінні зазначена функція має всеохоплюючий характер, поширюється на весь об'єкт судової влади і вміщує в себе також функцію захисту прав і свобод людини і громадянина як складову.

У вузькому розумінні судова охорона конституційного ладу України може бути визначена як окрема функція судової системи, змістом якої є контроль за відповідністю юридичних актів Конституції України. У цьому розумінні зазначена функція реалізується шляхом здійснення органами судової влади конституційного контролю. Таким чином, судовий конституційний контроль може розглядатися як легальна процедура здійснення судовою владою функції охорони конституційного ладу в її вузькому розумінні шляхом контролю за відповідністю юридичних актів нормам Конституції України.

Зазначена функція (процедура) має два різновиди. Першим є окремий розгляд і остаточне вирішення у визначеному законом порядку справ про відповідність законів України, указів Президента України, нормативно-правових актів Автономної Республіки Крим Конституції України (суб'єктом цього різновиду судового конституційного контролю виступає Конституційний Суд України). Другим різновидом судового конституційного контролю є похідне визначення конституційності застосованих нормативно-правових актів у межах здійснення функції правосуддя (суб'єктом такого судового конституційного контролю є загальний суд).

Функція судового контролю не обмежується конституційним контролем. Вона передбачає також судовий контроль вищих судів за правильністю застосування правових норм нижчими судами (так званий ревізійний судовий контроль¹), судовий контроль за законністю і обґрунтованістю рішень державних органів та посадових осіб, судовий контроль за процесуальними рішеннями і діями органів дізнання та досудового слідства.

Узагальнюючи всі різновиди судового контролю, можна дійти висновку щодо розуміння його як легальної процедури здійснен-

¹ Див.: Лазарева В. А. Предварительное судебное производство в уголовном процессе РФ. – Самара, 2000.

ня органами судової влади функції охорони конституційного ладу України шляхом визначення відповідності правових актів (їх окремих положень) нижчої юридичної сили правовим актам вищої юридичної сили та у разі встановлення в ході судового процесу такої невідповідності — визнання їх нечинними¹. Ця процедура, з одного боку, є *легальною*, оскільки вона встановлюється законом, а з іншого — виконує функцію *легалізації* правових норм шляхом визнання їх такими, що відповідають Конституції, закону. *Легітимність* зазначеної процедури визначається передусім легітимністю функції захисту прав і свобод людини і громадянина як складової функції охорони конституційного ладу в її широкому розумінні.

Що стосується функції *судового управління*, то, на нашу думку, її теж необхідно розглядати в широкому та вузькому розуміннях.

У широкому розумінні вона є складовою єдиної функції державного управління, що, як відомо, не обмежується судовою діяльністю. Так, В. Чиркін розглядає державне управління як «цілеспрямований вплив органів держави, її установ та службовців на різноманітні сфери життя суспільства, поведінку індивідів та їх колективів ...єдиний цикл регулювання державою різноманітних відносин у суспільстві шляхом застосування державної влади»². Г. Купряшин під державним управлінням розуміє «діяльність по реалізації законодавчих, виконавчих, судових та інших владних повноважень держави в цілях виконання її організаційно-регулюючих та службових функцій як у суспільстві в цілому, так і в окремих його складових»³.

Якщо брати за основу перше визначення державного управління, то поняття судового управління в широкому розумінні та судової влади можна розглядати як тотожні. З другого визначення випливає тотожність понять судового управління в широкому розумінні та судової діяльності, змістом якої, як відомо, є здійснення судової влади. На нашу думку, більш переконливим є визначення судового управління (в широкому розумінні) як діяльності судової системи по реалізації судової влади з метою виконання організаційно-регулюючих функцій щодо суспільства в цілому та

¹ Див.: Шевчук С. Основи конституційної юриспруденції. — К., 2001. — С. 229.

² Чиркин В. Е. Государственное управление: Элементарный курс. — М., 2001. — С. 12.

³ Государственное управление: основы теории и организации / Под ред. В. А. Козбаненко. — М., 2000. — С. 64.

окремих його складових. У цьому сенсі судове управління необхідно розглядати як прояв *зовнішньої системності судової влади*. Доцільним у цьому сенсі є введення терміна «*зовнішнє судове управління*» (в розумінні, що суд управляє суспільством шляхом специфічного владного впливу — судової влади).

У вузькому розумінні судове управління є сукупністю внутрішніх функцій судової системи і ототожнюється з її адмініструванням. Складовими його предмета є питання внутрішньої організації судових органів, вибір суддів, керівництво роботою з кадрами судових органів, перевірка організації роботи судових органів, вивчення та узагальнення судової практики, організація роботи щодо ведення судової статистики¹ тощо.

У цьому сенсі судове управління є знаряддям забезпечення *внутрішньої системності* судової влади і може бути визначене як «*внутрішнє судове управління*» (в розумінні системи судового самоврядування, внутрішнього адміністрування та побудови судового процесу за інстанціями, вищою з яких є Верховний Суд). Переважно в цьому значенні судове управління розглядає Д. Притика². А. Стрижак, з одного боку, визначає судове управління саме як *функцію реалізації судової влади*³, а з іншого — наділяє цією функцією також сторонніх осіб, які судову владу не реалізують («уповноважених державних органів і посадових осіб»⁴). При цьому він також зводить судове управління до управління судовою системою, але вже не тільки самоврядного, але й ззовні (що, звичайно, виводить зазначену функцію за межі власне судової).

На нашу думку, судове управління має розглядатися саме як функція судової влади, внутрішні та зовнішні прояви якої доповнюють один одного, а в *єдиній системі функцій судової влади* визначають специфічне місце цієї гілки єдиної державної влади України в регулюванні суспільних відносин.

Надійшла до редколегії 15.05.04

¹ Див.: Притика Д. Н. Арбитражный суд: проблемы организации и деятельности. — К., 2000. — С. 129–130.

² Див.: Там само. — С. 129.

³ Див.: Стрижак А. А. Судове управління в Україні: Теоретичні основи і правове регулювання: Монографія. — Ужгород, 2004. — С. 7.

⁴ Там само. — С. 22.